

فرشته
ابوالحسنی نیارکی

کتاب نبوت؛

بررسی کتاب شرح جامع تجرید الاعتقاد، بخش نبوت

درآمد

تجرید الاعتقاد از مهم‌ترین و مؤثرترین منابع کلامی است که در قرن هفتم به قلم خواجه نصیرالدین طوسی نوشته شده است. دانش‌مندان و متفکران پس از خواجه بر این اثر شروع فراوانی نگاشته‌اند.

در میان شروح تجرید، پنج شرح اهمیت علمی و تاریخی خاصی یافته‌اند:

۱. کشف‌المراد تألیف علامه حلی (متوفی ۷۲۶)؛ قدمت، روشن‌سازی عبارتهای نویسنده، تقریر دیدگاه مؤلف و مقایسه آن با مهم‌ترین دیدگاه‌ها و بررسی‌های اجمالی تطبیقی از ویژگی‌ها و امتیازات این اثر است. کشف‌المراد، قرن‌ها در حوزه‌های شیعی به‌عنوان متن درسی علم کلام تلقی شده است؛
۲. تقرید الاعتقاد تألیف ابوالعلاء بهشتی اسفراینی (متوفی ۷۴۱)؛ شرح اسفراینی به‌سبب آسان‌یابی، اختصار همراه با روشنی، طرح نقدهای متعدد و پاسخ به نقدها اهمیت یافته است؛
۳. تسدید القواعد معروف به شرح قدیم نوشته محمد اصفهانی (متوفی ۷۴۹)؛ شرح اصفهانی موضوع تعلیقات و حواشی مهم از جمله حاشیه مفصل سیدشریف جرجانی بوده است؛
۴. شرح ملاعلی قوشچی (متوفی ۸۷۹) معروف به شرح جدید؛ این اثر یکی از زمینه‌های چالش دو مؤسسه رقیب صدریه

و جلالیه دو حوزه فلسفه کلامی شیراز گردید؛

۵. شوارق الالهام، تألیف ملا عبدالرزاق لاهیجی (متوفی ۱۰۷۲۷)؛ این اثر که با جهت‌گیری پژوهشی، بررسی تطبیقی و تفصیل همراه است ناتمام ماند. از میان شروح تجرید، تنها شرح نخست و شرح اخیر به قلم متکلمان شیعه نوشته شده‌اند.

شرح علامه حلی (کشف‌المراد) در سده‌های اخیر در حوزه‌های فلسفی و کلامی شیعه رواج بیشتری یافته است. بر خود این شرح، شروح، درس‌نامه و حواشی مختلفی نوشته شده است، اما هنوز به اثری که بتواند در مراکز دانشگاهی اندیشه‌های کلامی خواجه نصیرالدین طوسی و علامه حلی را با تحلیل مبانی و مقایسه با اندیشه‌های جدید کلامی ارایه دهد، نیازمندیم. شرح دکتر احد فرامرز قراملکی بر مقصد چهارم (نبوت) تجرید الاعتقاد که خود آن را شرح جامع خوانده است، در پاسخ به این حقیقت بنیادی است. این اثر اساساً حاصل تلاش گروهی است که به هدایت دکتر قراملکی پژوهش را انجام داده است و اینک با نگارش و تحلیل وی منتشر شده است.

پژوهش‌های قراملکی اساساً به سه حوزه مشخص مطالعات دینی، منطق و اخلاق حرفه‌ای محدود است. دو اثر «چکیده پایان‌نامه‌های دکتری الهیات (دانشگاه تهران، ۱۳۸۷)» و «شیوه‌های تدوین پایان‌نامه (مدیریت حوزه علمیه قم، ۱۳۸۵/۶)» از این طبقه‌بندی مستثنی‌اند. آثار وی در حوزه مطالعات دینی، «قلم و پیام پیامبران (۱۳۷۶)»، «هندسه معرفتی کلام جدید (۱۳۸۷)»، «روش‌شناسی مطالعات دینی (۱۳۸۰)»، «اصول و فنون پژوهش در گستره دین‌پژوهی (۱۳۸۳)» «استاد مطهری و کلام جدید (۱۳۸۳)» و کتاب حاضر است.

احمد فرامرز قراملکی، سکینه سلمان ماهینی، شرح جامع تجرید الاعتقاد، نبوت، تهران، دانشگاه امام صادق، ۱۳۸۸.

روش و ساختار کتاب

شرح جامع تجرید (نبوت) به روش زیر به شرح مقصد چهارم تجرید می‌پردازد:

۱. ترجمه فارسی روان و قابل فهم از خواجه نصیرالدین طوسی و علامه حلی؛
۲. طرح مسئله: تشخیص دقیق مسئله مقدم بر حل آن است. مؤلف عبارت «حسن السؤال نصف العلم» را سرلوحه کار خویش قرار داده و در آغاز هر فصلی، مسئله را تقریر نموده است؛
۳. توضیح مراد نویسنده و تقریر بیان شارح در چهارچوب مبانی، مسائل و ادله آن؛
۴. طرح مباحث لازم از مسائل کلام سنتی که خواجه به دلیل اختصار از بیان آن‌ها صرف نظر کرده است؛
۵. به میان آوردن و طرح برخی از اهم مسائل نوین کلامی مربوط به هر مسئله؛
۶. نقد برخی از مواضع نویسنده و شارح و سعی در ارائه نگرش تازه در تحلیل مسائل کلامی و بیان رأی پسندیده و برگزیده؛
۷. استقصاء، طبقه‌بندی و بررسی تاریخی - تطبیقی اهم آراء

دانشمندان در مباحث نبوت؛

۸. بیان صورت منطقی استدلال‌های تجرید و کشف‌المراد و حتی استدلال‌های دیگر متکلمان؛

۹. بررسی تطبیقی رهیافت کلامی با رهیافت تفسیری، روایی و ...

ملاحظات

در مقام ملاحظات اجمالی اثر به دو نکته عمده، یعنی بیان مزایا و مواضع ابهام و نقصان بسنده می‌کنیم.

مزایا

۱. اصالت قلم و آسان‌یاب شدن مراد نویسنده تجرید و شارح؛
۲. استفاده از جدول و نمودار برای تقریب مطالب به ذهن خوانندگان؛

۳. تحلیل مفاهیم اساسی مثل نبوت، عصمت، معجزه و ... و ارائه تعریف آن‌ها؛ تحلیل مفهومی و ارائه تعریف، مقدم بر توصیف و تبیین است. مؤلف پیش از اثبات و یا نقد ادله و تبیین و ... به تحلیل مفهومی پرداخته است. بیان ابعاد، دامنه و حدود و ثغور و ... از دیگر ویژگی‌هاست؛

۴. متقدمین از متفکران کم‌تر و به‌طور اجمالی به بیان معنای لفظ می‌پردازند، در حالی که شرح‌اللفظ در مطالعات متفکران امروز اهمیت زیادی یافته است. مؤلفین محترم پیش از تحلیل مفهومی و رفع ابهام ذهنی، به شرح‌اللفظ و رفع ابهام زبانی همت گماشته‌اند و در مواردی به تفصیل معنای واژه مورد نظر را بیان کرده‌اند. واژه «نبی» از این دسته است؛

۵. در این اثر به صرف گزارش آراء خواجہ و علامه حلی بسنده نشده است. مؤلف با سعی در استقصاء همه موارد و تتبع فراوان به بیان آراء متفکران و طبقه‌بندی، تحلیل و نقد و بیان مواضع وفاق و خلاف و حتی تبیین آن و بیان رأی پسندیده پرداخته است. بنابراین بررسی‌های تطبیقی و تاریخی و تحلیل انتقادی این اثر را از دیگر شروح ممتاز ساخته است؛

۶. تحلیل مبانی معرفتی و لوازم منطقی آراء و صورت‌بندی منطقی ادله و بیان رهیافت و روش و روی‌آورد شارح و نویسنده در طرح مباحث از دیگر ویژگی‌ها و مزایای این اثر است؛

۷. بیان جایگاه تاریخی تجرید و بیان تمایز رهیافت کلامی به مباحث نبوت از سایر رهیافت‌ها؛ آشنایی با موقعیت تاریخی یک اثر در فهم و درک مقصود نویسنده و شارح ره‌گشاست؛

۸. بیان آیات، روایات و اشعار مربوط به هر مبحث، از دیگر مزایای این اثر است؛

۹. این اثر با تتبع فراوان و سعی در استقصاء همه موارد، در ارائه منابع فراوان برای مطالعه و پژوهش دانش‌آموختگان حوزه مطالعات دینی نقش راهبردی دارد. مطالعه کتاب، الگو و تصویری کلی هم- چون نقشه‌ای هوایی از آراء دانشمندان گوناگون در باب مسئله نبوت ارائه می‌دهد؛

۱۰. تجرید الاعتقاد هم‌واره کتاب درسی برای دانش‌جویان و طلاب بوده است. ترجمه‌ها و شروح این کتاب ارزشمند و غنی را به کتابی برای آشنایی با تاریخ علم کلام تبدیل کرده است، کتابی که گویی اهمیت کلام قدیم و آراء خواجہ و علامه حلی را نشان نمی‌دهد. این شرح با به بحث کشاندن خواننده و طرح مسئله و سؤال از او، زمینه را برای دستیابی به گفت‌وگوی اثربخش آماده ساخته و با مطالعه تطبیقی اهمیت تجرید و آراء متکلمان را یادآور می‌گردد؛

۱۱. این کتاب علاوه بر کشف‌المراد که معروف‌ترین شرح تجرید است، با معرفی شروح دیگر و بیان روش، رهیافت، مزایا، نواقص و نقد آن، زمینه را برای مطالعات بیشتر و کشف مقصود خواجہ در تمامی مقاصد تجرید آماده می‌سازد؛

۱۲. مؤلف کتاب در حین توضیح و شرح آراء، نکات روش‌شناختی زیادی را آموزش می‌دهد؛ علاوه بر این مطالعه این اثر می‌تواند همانند الگویی برای اثربخشی بیشتر پژوهش خوانندگان هوشمند به کار گرفته شود؛

۱۳. کتاب تجرید و حتی شرح علامه بسیار خلاصه و سخت-یاب است. بنابراین، دانش‌جویانی که با مکاتب کلامی آشنایی ندارند، معمولاً در فهم عبارات تجرید و کشف‌المراد دچار مشکل می‌شوند. نگارنده «نبوت» با آموزش و طرح برخی از مسائل کلام سنتی و آراء دانشمندان متقدم کلامی فهم تجرید را آسان‌یاب ساخته است؛

۱۴. امروزه تمایز کتاب برای دانش‌جو، و کتاب برای راهنمایی استاد در آموزش یک کتاب در فن‌آوری آموزشی اهمیت زیادی دارد. این کتاب در دو سطح برای دانش‌جویان و اساتید ارائه می‌گردد.

۱۵. مؤلف با آشنایی به فنون منطقی و روش‌شناختی و توانایی در کشف مغالطات، در ارائه مطالب، تعاریف، ادله و ... نگاهی جامع‌نگر داشته و از حصرگرایی به دور است. مثلاً درباب تحلیل ساختار معنایی نبی به تعریفی جامع‌نگر دست می‌یابد. توجه به تمایز مقام تعریف و توصیف، تعریف و تحقیق، تمایز اوصاف و فوائد از هدف و ... از این

دسته است؛

۱۶. تحلیل سیستمی از دیگر مزایای این اثر است. مؤلف در کشف سازگاری درونی و ناسازگاری تألیفات و آراء گوناگون نویسنده و شارح و سعی در هماهنگ کردن مواضع خلاف همت گماشته است؛

۱۷. نقشه و طرح از پیش تعیین شده این اثر، این شرح را از دیگر شروح متمایز ساخته است. در این اثر نکات ذیل به چشم می‌خورد:

۱. شرح اللفظ؛ ۲. تعریف (تحلیل مفهومی)؛ ۳. بیان تمایز مفاهیم مشابه (مثل نبی و رسول)؛ ۳. ارائه ملاک تمایز مصداقی (مثلاً نبی از غیر نبی)؛ ۴. توصیف؛ ۵. ابعاد؛ ۶. دامنه و حدود و ثغور؛ ۷. آثار و فواید؛ ۸. گونه‌ها؛ ۹. طریق شناخت؛ ۱۰. نقش آن در زندگی (عمل - گرایانه)؛ ۱۱. تبیین وجود شناختی و ...

کاستی‌ها

مروری بر کتاب، چند کاستی و رخنه را می‌نمایاند:

۱. با توجه به این که مؤلفین محترم عین عبارات خواجه را در متن کتاب آورده‌اند، در این مقام چند نکته قابل یادآوری است:
- ۱-۱. عبارات خواجه اعراب‌گذاری نشده است. از آن جا که مخاطبین اصلی این کتاب دانش‌جویان هستند، اگر عبارات اعراب‌گذاری می‌شد بر قرائت درست و فهم بیشتر آن کمک می‌کرد؛
- ۱-۲. در بیان عبارات خواجه مؤلفین محترم مشخص ننموده‌اند که کدام نسخه خطی یا متن تصحیح شده‌ای را برگزیده‌اند. بهتر بود در گزارش عبارات، مقابله و تصحیح نسخه‌ها نیز انجام می‌شد. زیرا مؤلف نخست کتاب نبوت، آثار مهمی از نسخ خطی را تصحیح کرده است. منطق‌المخلص، پارادوکس دروغ‌گو و تحفة السلاطین از این دسته‌اند. بنابراین، انتظار می‌رفت که در این مقام نیز در تصحیح و مقابله نسخه‌های خطی اهتمام می‌ورزید.
۳. مؤلفین محترم عبارات علامه حلی را به فارسی برگردانده‌اند، اگر در ترجمه تصرفی می‌شد و ترجمه آزاد ارائه می‌گردید عبارات آسان‌یاب‌تر می‌شد؛
۴. به‌رغم دقت فراوان در صحیح بودن عبارات، هنوز اغلاط تاپیی در این کتاب به چشم می‌خورد. عبارت بان طوسی (ص ۹) به جای بیان طوسی، دول (ص ۷۸) به جای جدول، ... از این دسته‌اند؛
۵. فصل‌های کتاب به‌طور یک‌سان و در حجم تخصیصی مشابه نیست. فصول اولیه کتاب بسیار مفصل و درخور اسم شرح جامع آمده - اند، در حالی که فصول پایانی (ص ۱۱ به بعد) کوتاه‌تر و مجمل بحث شده‌اند؛
۶. مؤلفین محترم در مواضع مختلف به‌تبع علامه حلی گزارش - های تاریخی از فرق کلامی ارائه کرده‌اند. در موارد فراوانی مستندات گزارش‌های علامه حلی ذکر شده است، اما هنوز در موضوعی گزارش - های تاریخی محتاج بررسی بیشتر و گزارشات مستندتری است؛

۷. درباره این که مؤلفین محترم چرا در شرح جامع تجرید، ابتدا مبحث نبوت را به زیور طبع آراسته‌اند پاسخی داده نشده است؛
۸. در این اثر نمایه کسان، اعلام و مفاهیم به چشم می‌خورد، اما نمایه بسیار مجمل است و نیاز به تفصیل بیشتر هم‌چنان باقی است. |

خواجه نصیر طوسی